

IRRIGATION SYSTEM ON THE ARMENIAN-AZERBAIJAN BORDER. THE CASE OF BERKABER (JOGHAZ) WATER RESERVOIR (TAVUSH REGION)

Ani Saratikyan, Tork Dalalyan

Institute of Archaeology and Ethnography, NAS, Armenia

Abstract

The construction of artificial reservoirs in the Armenian Highland for the purpose of efficient water resource utilisation has been of great importance in the organisation of the economy since ancient times. The creation of artificial irrigation systems gained new momentum in the 20th century, reaching its peak during the Soviet era, when the Shirak canal, Arpa-Sevan water tunnel, Aparan, Akhuryan, Azat, Joghaz (Berkaber) reservoirs, etc. were constructed.

The 60th anniversary of the Sovietization of Armenia was marked by the opening of a border reservoir in the village of Berkaber, the construction of which received significant attention in the Soviet Union. However, due to the first Artsakh war (1991-1994), the water supply system of this reservoir with the symbolic name Berkaber (“harvest-bringer”) was completely destroyed and ceased to contribute to the productivity of the surrounding gardens. At present, the reservoir has become a symbol of Armenian-Azerbaijani former friendship and current enmity. From an ethnographic perspective, the Berkaber Reservoir is of interest to some extent, but it is also noteworthy that its construction once became an occasion for new archaeological discoveries. The findings unearthed during the construction phase were incorporated into the collections of the History Museum of Armenia and the Berkaber village museum, which was established in parallel with the reservoir’s construction.

Keywords: Tavush, Joghaz, Berkaber, reservoir, border, war, excavations, museum.

ՈՌՈԳՄԱՆ ՀԱՄԱԿԱՐԳԸ ՀԱՅ-ԱԴՐԲԵՋԱՆԱԿԱՆ ՍԱՀՄԱՆԻՆ. ՏԱԿՈՒՇԻ ՄԱՐԶԻ ԲԵՐԿԱԲԵՐԻ (ՋՈԴԱԶԻ) ՋՐԱՄԲԱՐԻ ՕՐԻՆԱԿԸ

Անի Տարատիկյան, Տորք Դալալյան

ՀՀ ԳԱԱ Հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտ

Ամփոփագիր

Հայկական լեռնաշխարհում ջրային պաշարների արդյունավետ օգտագործման նպատակով կառուցված արհեստական ջրամբարները հնուց ի վեր մեծ կարևորություն են ունեցել տնտեսության կազմակերպման գործում: Ոռոգման արհեստական համակարգերի ստեղծումը նոր թափ ստացավ XX դարում՝ իր բարձրակետին հասնելով խորհրդային իշխանության օրոք, երբ կառուցվեցին Շիրակի ջրանցքը, Արփա-Սևան ջրատար թունելը, Ապարանի, Ախուրյանի, Ազատի, Բերքաբերի (Ջոդազի) ջրամբարները, ևն: Հայաստանի խորհրդայնացման 60-ամյակը Բերքաբեր գյուղում նշանավորվեց սահմանամերձ ջրամբարի բացմամբ, որի շինարարական աշխատանքները մեծ հնչեղություն էին ստացել խորհրդային Միության տարածքում: Արցախյան առաջին պատերազմի պատճառով (1991-1994), սակայն, Բերքաբեր խորհրդանշական անունով այս ամբարի ջրամատակարարման համակարգն ամբողջովին քայքայվեց և դադարեց նպաստել շրջակա այգիների բերքաբերությանը: Այժմ ջրամբարը դարձել է հայ-ադրբեջանական նախկին բարեկամության և ներկայիս թշնամանքի խորհրդանիշ: Այս առումով այն որոշակի հետաքրքրություն է ներկայացնում ազգագրական տեսանկյունից, բայց նաև հատկանշական է, որ ջրամբարի շինարարությունը ժամանակին հնագիտական նոր գյուտերի առիթ դարձավ: Շինաշխատանքների ընթացքում հայտնաբերված գտածոները համարեցին ինչպես Հայաստանի պատմության թանգարանի, այնպես էլ ջրամբարի կառուցմանը զուգընթաց հիմնադրված Բերքաբեր գյուղի թանգարանի հավաքածուները:

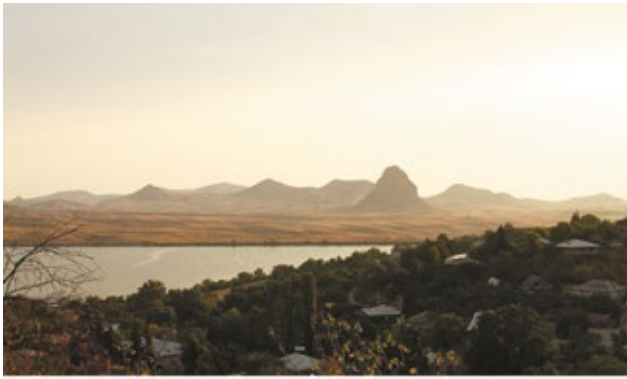
Հիմնաբառեր. Տավուշ, Ջոդազ, Բերքաբեր, ջրամբար, սահման, պատերազմ, պեղումներ, թանգարան:

Առաջաբան

Սահմանային լարվածությունը լուրջ ազդեցություն է ունենում մերձսահմանային ջրային պա-

շարների օգտագործման վրա, ընդ որում խնդիրն ավելի է սրվում պատերազմական իրավիճակներում: 1990-ականներին՝ Արցախյան 1-ին պատե-

1 Չորս տարի առաջ նման լարվածություն ստեղծվեց Արցախյան վերջին պատերազմի (2020 թ.) արդյունքում, երբ ադրբեջանական կողմն անուղղակիորեն պայքար սկսեց ջրային պաշարներին տիրանալու համար՝ ինչպես Մյունիքի մարզի բարձրալեռնային Սև լճի հատվածում, այնպես էլ Գեղարքունիքի և Քարվաճառի սահմանագլխին՝ Սևանի ավազանի հարավ-արևելքում:

1

1

2

2

Նկ. 1. Բերքաբերի ջրամբարի ներկայիս տեսքն ու նախկին տարածքը (Source: A. Arzumanyan, A. Saratikyan)

Նկ. 2. Բերքաբերի ջրամբարը (Source: A. Saratikyan)

րազմի ընթացքում, հայ-աղբբեջանական սահմանի հյուսիսարևելյան հատվածում (Տավուշի մարզի տարածք) ամբողջովին կազմալուծվեց խորհրդային տարիներին ստեղծված ռոտգման համակարգը, որում հատկապես առանձնանում է Բերքաբերի կամ Ջողազի ջրամբարը (նկ. 1, 2): Վերջինս Տավուշի մարզի չորս սահմանամերձ ջրամբարներից ամենախոցելին է, քանի որ գտնվելով ՀՀ վարչական տարածքում՝ միաժամանակ դրա մի ափով է անցնում Աղբբեջանի սահմանը: Սա նշանակում է, որ ջրամբարում ձկնորսությամբ զբաղվող գյուղացիները կարող են անմիջականորեն հայտնվել Աղբբեջանի զինված ուժերի նշանառության տակ:

Մինչդեռ կառուցման փուլում Բերքաբերի ջրամբարը պարբերական մամուլում հիշատակվում է որպես ինտերնացիոնալ կառույց, որի վրա աշխատում էին հայ, ռուս, ուկրաինացի, աղբբեջանցի ջրաշինարարներ (Petrosyan & Gevorgyan, 1979, 3): Հատկանշական է, որ հայերն ու աղբբեջանցիները միասին են սկսել ջրամբարի կառուցումը և միասին այգիներ հիմնել դրա շուրջ: Ջրամբարը, սակայն, շահագործվել է ընդամենը 10 տարուց քիչ ավելի (1980-1991 թթ.) և դադարել գործել հայ-աղբբեջանական հակամարտության բռնկմամբ՝ Արցախյան

1-ին պատերազմի ընթացքում: Այժմ ջրամբարի մի մասը գտնվում է Աղբբեջանի տարածքում, մյուս մասը՝ Հայաստանում: Երկու հարևան ազգերի համար այն կարծես դարձել է «առճակատման» կետ, ուր նրանք հանդիպում են միայն որպես ձկնորսներ (նկ. 5, 6)²:

Խորհրդային շրջանում ջրամբարը ռոտգման ջուր է հասցրել ներկայիս Տավուշի մարզի Նոյեմբերյանի և Իջևանի շրջանների 11 գյուղերի (սրանցից 2-ում՝ Կոթի և Բերքաբեր, գրանցել ենք դաշտային ազգագրական նյութեր), ինչպես և Խորհրդային Աղբբեջանի 1 գյուղի: Ներկայում Ջողազի ջրամբարը մասնակիորեն սպասարկում է Տավուշի մարզի մոտակա մի քանի տնտեսություն միայն, սակայն չի կարող վերստին ամբողջ ծավալով շահագործվել, քանի որ մատակարարման ուղիները վերջնականապես քայքայված են: Բացի այդ, պոմպակայան հասնելու համար հարկավոր է հատել հայ-աղբբեջանական շփման գիծը և անցնել Ղազախի շրջանի Մազամ գյուղով, իսկ դեպի Նոյեմբերյան գնացող խողովակաշարը նույնպես մասամբ անցնում է Աղբբեջանի տարածքով (Hakobyan, 2019):

2 Բերքաբերում ձկնորսությունը երիտասարդների հիմնական զբաղմունքներից մեկն է. նրանք պատում են, որ նավակներով երբեմն աղբբեջանցի ձկնորսների են հանդիպում ջրամբարի կենտրոնում:

Ներածություն

Բնական ջրային պաշարների արդյունավետ օգտագործման նպատակով ստեղծված արհեստական ռոտզման համակարգերը՝ ջրատարներ, ջրանցքներ, ջրամբարներ են, բնորոշ են կենտրոնաձիգ ուժեղ կառուցվածք ունեցող պետություններին և խտության որոշակի տեղաբաշխում ունեցող նստակյաց հասարակություններին: Եթե ինքնակառավարվող գյուղական համայնքներին և լեռնային լոկալ նշանակության հասարակություններին ներհատուկ են որոշակի կլիմայական պայմաններին իրենց կենսագործունեության հարմարեցումը և ապավինումը բնության «առատաձեռնությանը», ապա կազմակերպված պետական ազգերը փորձում են տնտեսական, մարդկային և նյութական կուտակված միջոցների հաշվին իրենք կառավարել բնական պաշարների շահագործումն ու օգտագործումը և միաժամանակ բնության տարերային հնարավորություններն ուղղորդել անհրաժեշտ «հունով»:

Սա ունի նաև գաղափարախոսական նշանակություն, քանի որ բնության բարեհաճությանն ապավինելիս մարդը կարծես մնում է կրավորական դիտորդի դերում և բնական պաշարների ուղղորդման հարցում սահմանափակվում է հմայական ու կրոնապաշտամունքային գործողություններով (դիցուք՝ անձրևի ձեռք, աղոթք, զոհաբերություն, նոր ժամանակներում՝ օդերևութաբանական կանխատեսում, են), մինչդեռ ջրանցք փորելիս, ջրամբար կառուցելիս, խողովակաշար անցկացնելիս նա դառնում է գործուն մասնակից և այդպիսով նաև նույնանում արարչագործ գերբնական էակին, որին նախկինում զոհեր էր մատուցում՝ մնալով նրա ողորմածության հույսին: Ռոտզման հզոր կառույց իրագործած արքան կամ իշխանը բանահյուսական-առասպելաբանական պատկերացմամբ հանդես է գալիս որպես գերագույն աստված՝ արարիչ (դեմիուրգ), ով փոխում է Երկրի մակերևույթի ռելիեֆը՝ արհեստական գետեր ու լճեր գոյացնելով:

Հայկական լեռնաշխարհի բոլոր երկրամասերը միավորած առաջին կենտրոնաձիգ պետությունը Վանի թագավորությունն էր, որի օրոք էլ Հայաստանի տարածքում սկիզբ է դրվում լայնածավալ ռոտզման համակարգերի շինարարությանը: Հնագիտական հետազոտությունները ռոտզման համա-

կարգերի հետքեր հայտնաբերել են դեռևս դրան նախորդող ժամանակաշրջաններում (Karapetyan, 1979), սակայն Վանի թագավորությունում ջրաշինարարությունը բարձրացվում է պետական մակարդակի՝ դառնալով արքայի մենաշնորհը. ամենախոշոր ու ամենահայտնի կառույցներից կարելի է թվել Մենուայի ջրանցքը (Շամիրամի առու), Ռուսայի լիճը (Քեշիշ-գյոլ - Քահանայի լիճ), Իդարունիայի կամ Կուադիսի ջրանցքը (Հրազդան-Զվարթնոց), Արգիշտիխիսիլի-Արմավիրի ջրանցքը (Սարդարապատի ջրանցք), Արգիշտիի լիճը (Թոխմախան կամ Վարդավառի լիճ)³: Հատկանշական է, որ հիշյալ բոլոր կառույցներն ի սկզբանե կամ հետագայում պաշտամունքային իմաստավորում են ստացել, ինչը երևում է նաև դրանց ուշ անվանումներում:

Ուրարտական նշված կառույցների մի մասը, իր կենսունակության շնորհիվ, գյուղատնտեսական նպատակներով շարունակել է շահագործվել նաև մեր օրերում: Միջնադարյան Հայաստանում նույնպես կառուցվել են ջրային համակարգեր, հատկապես՝ տեղական նշանակության, ինչպես՝ Եղվարդի, Գնդեվազի, Ակների ջրանցքները, Քարաքթի (Դոլակի) «ծովակ»-ը, ևն (Shirmazan, 1962, 7, 47): Մեֆյան պետության գերիշխանության շրջանում, ենթադրաբար, շարունակել են իրագործվել ջրաշինարարական աշխատանքներ, ընդ որում վերոնշյալ կառույցների մի մասը վերանորոգվել և վերագործարկվել է:

Ջրաշինարարական աշխատանքների բուռն վերելքի հաջորդ նշանակալից շրջանը համընկնում է Խորհրդային գերիշխանության տարիներին, երբ ջրանցքների ու ջրամբարների կառուցումը կրկին ստանում է գաղափարախոսական հնչեղ նշանակություն:

Ջրաշինարարությունը խորհրդային գաղափարաբանության մեջ

Ջրաշինարարական աշխատանքներին այնչափ մեծ կարևորություն է սկսում տրվել, որ նույնիսկ մանկապատենական «Պիոներ կանչ» թերթում էին տպվում դրանց վերաբերող գովաբանական հոդվածներ⁴: Խորհրդային տնտեսությունը ծրագրվում էր հնգամյակներով, և ահա 10-րդ հնգամյակի նշանակալից իրադարձությունների մեջ «Պատմաբանասիրական հանդես»-ում հատուկ

3 Վանի թագավորությունում երկրագործական աշխատանքների կազմակերպման մասին տե՛ս Harutyunyan, 1964. Էրեբունիի ցանքատարածքներն ու բանջարանոցները, խաղողի և պտղատու այգիները ռոտզվում էին Արգիշտի I-ին վերագրվող ջրանցքով՝ Հրազդան գետից [Թոխմախի] լիճ-ջրամբարում կուտակված ջուրը բաշխող բազմաճյուղ առուններով, այս մասին հանգամանորեն տե՛ս Musheghyan, 1971, 207-211:

4 Դրանցից մեկում, օրինակ, ասվում է. «Գործարկվել են Արևշարի, Մխչյանի, Նոյեմբերյանի ջրհան կայանները, Ապարանի, Մանթաշի, Ստոնաթյուրի, Տաուշի, Ազարի, Բաշքենդի ջրամբարները, որոնք կյանք են տվել Թալիսի, Հոկտեմբերյանի և այլ շրջանների հողերին: Այդ շրջաններում փարիներ առաջ հսկայական հողաբարձություններ ծածկված էին «հողե ծովերով» (Tadevosyan, 1978, 4):

շեշտվում են ջրաշինարարական (այդ թվում՝ Բերքաբերի) կառույցները. «Կալարավի Ախուրյանի, Ազարանի, Ջողագի ջրամբարների կառուցումը, միաժամանակ կսկսվեն Բջնիի, Գերիկի ջրամբարների և Թալինի ռոտզման սիստեմի երկրորդ հերթի կառուցման աշխատանքները» (Adonts, 1976, 27):

Խորհրդային տարբեր հրապարակումներում բազմիցս ընդգծվում էր, որ նախախորհրդային տարիների համեմատությամբ ռոտզմի հողատարածքների մակերեսն աճել է գրեթե 5 անգամ (Tadevosyan, 1978, 4), և միայն 10-րդ հնգամյակում, օրինակ, ռոտզմի հողատարածքները «կընդարձակվեն 20 հազար հեկտարով, 60 հազար հեկտար արոտատեղեր կջրարբիացվեն», իսկ «20 հազար հեկտարի վրա կկատարվեն եղած ռոտզման համակարգերի տեխնիկական բարելավման և ռոտզման ցանցի վերակառուցման աշխատանքներ» (Adonts, 1976, 27; Petrosyan & Gevorgyan 1979, 3):

Խորհրդահայ ճարտարագետ-ջրաշինարար Գրիգոր Շիրմազանը, ով առաջին անգամ փորձել է շարադրել Հայաստանի ռոտզման պատմությունը՝ սկսած հնագույն ժամանակներից, այսպես է բնութագրում վաղ խորհրդային տարիներին Հոկտեմբերյանի ռոտզման ցանցի վերջնական շահագործումից հետո (1936 թ.) հաստատված վիճակը. «Այսօր, ուր բացի օձերից ու կարիճներից ոչ մի կենդանի էակ չէր լինում, որտեղ արևի ճառագայթները չորացնում էին ամեն մի բույս, այժմ կենդանություն է տիրում, առաջներում ամայի հողերն ու ստորոտները կանաչին են տալիս և ուրախացնում անցողի աչքերը» (Shirmazan, 1962, 28): Ուշագրավ է, որ Հոկտեմբերյանի հեղաշրջումից հետո խորհրդահայ առաջին խոշոր ջրանախագիծը ոչ միայն հեղափոխական բազմանշանակ անվանում (և տեղայնացում) ուներ՝ «Սարդարապատ-Հոկտեմբերյանի ջրանցք», այլև ֆիզիկապես ծագումնաբանական ուղիղ շղթայով կապվում էր Արգիշտիի կառուցած ջրանցքին (Shirmazan, 1962, 16-20, 22): Զարմանալիորեն համընկնում են նաև տեքստերը, այսպես՝ Վանի թագավորության արքաները շինարարական բնույթի իրենց կաղապարային արձանագրություններում բազմիցս նշում են. «երկիրը ծարավ էր...», «հողը ամայի ու խոպան էր այստեղ...», «անմար-

դարնակ ու անապար վայր էր, որտեղ ոչինչ կառուցված չէր...», «մեծամեծ առնական գործեր կատարեցի...», «ջրանցք փորեցի... բերդ կառուցեցի...» (հմմտ. Harutyunyan, 2001, 207, 211-212, 214, ևն, նաև Salvini 2008-ի համապատասխան հատվածները):

Խորհրդանշական գուգադիպությամբ՝ խորհրդահայ առաջին խոշոր ջրաշինարարությունն իրագործվել էր Հոկտեմբերյանում (ներկայումս՝ Արմավիր), իսկ վերջիններից մեկը՝ Նոյեմբերյանում: Առաջին տեղավայրը (քաղաքը և շրջանը) անվանակոչված էր «Հոկտեմբերյան մեծ հեղափոխության» անունով, իսկ երկրորդը (քաղաքը և շրջանը)՝ Նոյեմբերյանի հեղաշրջման, քանի որ 1920 թ. նոյեմբերի 29-ը համարվում էր Հայաստանի խորհրդայնացման օր: Այդ օրը 11-րդ Կարմիր բանակը Ադրբեջանի Ղազախի շրջանից մտավ Իջևան, որտեղ և հայկական հեղկումը Ս. Կասյանի ղեկավարությամբ Հայաստանը հռչակեց Խորհրդային Սոցիալիստական Հանրապետություն: Հատկանշական է, որ Բերքաբերի (Ջողագի) ջրամբարը կառուցված է հենց Նոյեմբերյանի և Իջևանի շրջանների սահմաններին:

Բերքաբերի ջրամբարի կառուցումը

Տավուշի մարզում Վանի թագավորության կամ Սեֆյան շրջանի ռոտզման համակարգերի մնացորդներ հայտնի չեն, սակայն խորհրդային շրջանում այս տարածքը ևս անմասն չմնաց ժամանակի համար բնորոշ համընդհանուր ջրաշինարարական գործունեությունից, ինչի արդյունքում այժմ ՀՀ Տավուշի մարզը ջրամբարներով հարուստ մարզերից է. այստեղ են գտնվում Այգեձորի (Իսձորուտի), Հախումի, Բերքաբերի (Ջողագի/Ջողասի), Տավուշի ջրամբարները (Malinyan, 2008, 22, 109, 162, 182):

Հայաստանի խորհրդայնացման 60-ամյակը (1980 թ.) Իջևանի շրջանի Բերքաբեր (նախկին Ջողագ) գյուղում նշանավորվեց գյուղի և աղբրեջանական սահմանին կառուցված Ջողագի ջրամբարի բացմամբ⁷: «Հայաստանի աշխատավորուհի» ամսագրում հրապարակված՝ բացման արարողությունը պատկերող լուսանկարի ներքո գետեղված կարճ ակնարկը սկսվում է ուրարտական «երկիրը ծարավ էր...» դարձվածքին շատ նման նախադասությամբ.

5 1978 թ. դրությամբ ասվում էր. «Այսօր Հայաստանում գործում են ավելի քան 1500 ջրանցք և 150 ջրհան կայան, որոնք ռոտզմ են 300 հազար հեկտար հողապարածություն» (Tadevosyan, 1978, 4):

6 Ըստ Շիրմազանի՝ «դեռ 8-րդ դարում (մ.թ.ա.) և էլ ավելի վաղ ժամանակներում անցկացված Սարդարապատի ռոտզման ցանցը, Սովետական Հայաստանի ջրաշինարարական աշխատանքների շնորհիվ համարյա կրկնապատկել է ռոտզմի փարածությունը և հազարավոր հեկտար ամայի, քարքարոտ հողեր ծածկվել են այգիներով» (Shirmazan, 1962, 29):

7 Ջրամբարի կառուցման նախապատրաստական աշխատանքները սկսվել են 1966 թվականին (Hakobyan 2019): Շինարարական աշխատանքներին վերաբերող փաստաթղթերը հիմնականում պահվել են Թբիլիսիի ազգային արխիվում, իսկ Հայաստանի տարածքում որոշ փաստաթղթեր կան Վանաձորում. այս քաղաքներում դեռ արիթ չի եղել արխիվային նյութեր ուսումնասիրելու: Ինչ վերաբերում է Հայաստանի ազգային արխիվին, ապա այստեղ մեզ հաջողվեց գտնել Ջողագի ջրամբարի հողահատկացման, ինչպես և ջրամբարի շինարարության հետևանքով Ջողագի պետական տնտեսությանը պատկանող՝ քանդվող մասնաշենքերի վերականգնման վերաբերյալ տվյալներ (National Archives of Armenia. 1975):

Նկ.3. Ջրամբարի շինարարական աշխատանքները և ջրամբարի տարածքի ջրաղացներից մեկը (Source: A. Arzumanyan)

Նկ.4. Մարշալ Բաղրամյանի այցը Տավուշի մարզի Կոթի գյուղ (Source: Armenpress)

«Հագեցնել հայրենի հողի ծարավը. իրականացել է հայ շինականի դարավոր այդ իղձը» (Female Worker of Armenia, 1981, 33): Առհասարակ, նման վերնագրերը հաճախակի են հանդիպում ջրաշինարարական աշխատանքները նկարագրող հրապարակումներում, այսպես՝ երկրաբան Հրայր Թադևոսյանի հոդվածը կոչվում է «Հնգամյակի կառույցներում կհագենա հողի ծարավը» (Tadevosyan, 1978):

Բերքաբերի ջրամբարը համարվում էր «10-րդ հնգամյակում» կառուցված ջրաշինարարական խոշոր նախագծերից մեկը՝ ի թիվս Ազատի, Տավուշի և Արծվաշենի (Բաշքենդի) ջրամբարների. հողվածագիրն ավետում է, որ «11-րդ հնգամյակի առաջին զարնանը Ջողազի ջրերը կհոսեն դեպի դաշտերը» (Female Worker of Armenia, 1981, 33): Ջրամբարի գործարկումից մեկ տարի առաջ՝ սփյուռքահայության համար հրատարակվող «Հայրենիքի ձայն» շաբաթաթերթի առաջին էջին լույս է տեսնում հսկայա-

կան խողովակաշարի բերանը պատկերող լուսանկարը՝ հետևյալ մակագրությամբ. «Այս հսկայական խողովակներով Ջողազի ջրամբարի կենարար ջուրը կհասնի դաշտերին, այգիներին, կյանք կպարզևի հազարավոր հեկտար հողերի» (Voice of the Motherland, 1979, № 5 (705), 1):

Ջրամբարի շինարարությունը, սակայն, սկսվել էր դրանից 4 տարի առաջ՝ 1975 թ. և, փաստորեն, ավարտվել 4 տարվա մեջ՝ 1979 թ. (նկ. 3.1): Ջրամբարի կառուցմանը տրվող մեծ կարևորությունն արտահայտվել է նաև արտաքին քարոզչական դաշտում, մասնավորաբար՝ Սփյուռքի հայության մեջ՝ բարեշինվող և ծաղկող Հայրենիքի դրական պատկերը զարգացնելու նպատակով: Արդեն 1977 թ. խորհրդահայ նշանավոր գրող Հրանտ Մաթևոսյանի ելույթը՝ հայտնի լրագրող Հրաչյա Մաթևոսյանը, «Հայրենիքի ձայն» շաբաթաթերթում գողտրիկ գեղարվեստական ակնարկ է գրում՝ «Հաղթանակի

թևերը» խորագրով, նվիրված Կոթի գյուղում⁸ կատարվող աշխատանքներին և Բերքաբերի ջրամբարին: Ակնարկը սկսվում է տարածաշրջանի ժողովրդի բանաստեղծական գեղեցիկ նկարագրությամբ՝ կարծես հիմնավորելու համար իրենց աշխատասիրությանը համապատասխանող սպասելիքները պետությունից. «*Լուսավոր անտառները հուշում են, դարակազմիկ լեռները հուշում են, ջրերը պարզապես ասում են, որ այս երկիրը միշտ էլ բնակված է եղել ուժեղ մարդկանցով:... Այսպես ծնվող մարդիկ ձուլվածո բնություն են, բնության որդիներ, որ գիտեն շնչավորել հողը, ժամանակի հեղքերը թողնել հողի վրա...*» (Matevosyan, 1977, 3): Այնուհետև հեղինակը նշում է տարածաշրջանի «հեղափոխական» անվանումը՝ որպես ևս մեկ հավելյալ հիմնավորում՝ այն բարեշինելու համար⁹: Հեղինակը շարունակելով գրում է, որ «*Հայաստանում ջրաշինարարական խոշոր ծավալի կառուցումների մեջ առաջին անուններից է Ջողագի ջրամբարը: Ջողագի ջրամբարը միայն այս գյուղում, իր կապույտ կենարար երանների, իր թևերի մեջ է առնելու 2300 հեկտար հողափարածություն»* (Matevosyan, 1977, 3):

Երկու տարի անց՝ 1979 թ., «Հայրենիքի ձայն»-ը կրկին երեք անգամ անդրադառնում է Բերքաբերի ջրամբարի կառուցմանը. հունվարին՝ խողովակաշարի լուսանկարով (տես վերը), իսկ հուլիսին՝ ընդարձակ խմբագրական հոդվածով, որում ասվում է. «*մեկ տարի հետո Իջևանի շրջանի Բերքաբեր գյուղի մոտ կծփան տասներորդ հնգամյակի խոշորագույն կառույցներից մեկի՝ Ջողագի ջրամբարի ջրերը: Գարնան ձնհալից ու անձրևաջրերից կուրակված ջրերի ծավալը կկազմի ավելի քան 45 միլիոն խոր. մետր»* (Voice of the Motherland, 1979, 3): Այս տողերը գրվելու ժամանակ արհեստական լիճն իր հարակից կառույցներով ու խողովակաշարերով արդեն իսկ որոշ չափով կերպարանք էր առել, իսկ Ջողագ գետն իր հոսանքը շարունակում էր երկաթբետոնե խողովակով, որն անցնում էր ջրամբարի պատվարի միջով (Voice of the Motherland, 1979, 3):

Բերքաբերի ջրամբարի շինարարությանը մասնակցում էին Խորհրդային Միության տարբեր հանրապետություններից, այդ թվում՝ Ադրբեջանից ժամանած ջրաշինարարներ: Ըստ նախագծի՝ այն

Նկ. 5. Ձկնորսությունը Բերքաբերում (Source: R. Chobanyan)

պետք է ջուր մատակարար ոչ միայն ՀԽՍՀ Նոյեմբերյանի և Իջևանի շրջաններին, այլև Ադրբեջանական ԽՍՀ Ղազախի շրջանին, - ասվում է «Հայրենիքի ձայն»-ի 1979 թ. երրորդ՝ դեկտեմբերյան անդրադարձում (Petrosyan & Gevorgyan, 1979, 3): Հաջորդ տարի արդեն պետք է լիներ ջրամբարի պաշտոնական բացումը:

Ջրամբարի շինարարության գործընթացը մեծ հնչեղություն ստացավ Խորհրդային Միության տարածքում՝ որպես առաջնահերթություն այդ տարածաշրջանի գյուղատնտեսական աշխատանքների կազմակերպման համար. «*Եւ տես, ջրաշինարարական խոշոր կառույցներին ավելացավ ևս մեկը՝ գործարկվեց Ջողագի ջրամբարը: Մեր առաջընթացի հզոր փեմպերը հնարավորություն փնտցին կարճ ժամանակում ավարտել այս հսկայածավալ կառույցը: Միայն Ջողագ գետի հունը փակելու համար կա-*

8 Ջրամբարն, առաջին հերթին, նախատեսվում էր կառուցել հենց Նոյեմբերյանի շրջանի Կոթի գյուղին ոռոգման ջուր հասցնելու նպատակով (Hakobyan, 2019):

9 «*Գարերի ծնունդ Նոյեմբերյանը իր մայր Հայաստանի նման 1920 թվականի ծնունդն է, և մայր երկիրը ի պարիով հյուսիսից ծագած իր ազարարար արևի, նրան պարզել է արշալույսված անուն՝ Նոյեմբերյան (հին անունը՝ Բարանա): Եւ ինչպես ամբողջ երկրի, այնպես էլ սրանցելի այս աշխարհի վրա թևածում է հաղթանակի շունչը՝ ժամանակի ոգին...*» (Matevosyan, 1977, 3): Ուշագրավ է մի դրվագ, որ վերաբերում է Կոթի գյուղին. գյուղի պետական տնտեսությունը 1976 թ. արժանացել է առաջին կարգի դրամական մրցանակի՝ այն դեպքում, «երբ նրա հողերը ջրի մեծ պահանջ» ունին. այդ տոնը նշանավորվեց Մարշալ Բաղրամյանի՝ Կոթի այցով (Նկ. 4): Սակայն Ջողագի ջրամբարի կառուցումն էլ ավելի էր խանդավառել կոթեցիներին. «*Հիմա գյուղում, երբ խոսք է բացվում նվիրված աշխարհաբի համար փրված միութենական մրցանակի մասին, նրանք վաղվա մեծ ակնկալիքով ասում են. «Մեր դրոշներն ու մրցանակները մի երկու տարի հետո կլեռնեն...»*» (Matevosyan, 1977, 3): Տեղացիների խոսքով՝ բացի Մարշալ Բաղրամյանից, ջրամբարի կառուցմանը նախորդել է նաև ՀԽՍՀ Կոմկուսի կենտրոնի 1-ին քարտուղար Կարեն Դեմիրճյանի այցը (1973 թ.) սահմանամերձ Կոթի և Բարեկամավան գյուղեր:

Նկ. 6. Ձկնորսությունը Բերքաբերում (Source: A. Saratikyan)

նուցվել է 1.279 մետր երկարության և 60 մետր բարձրության պարվար: Լեռնամբարձ ծովի հայելին կունենա 214 հեկտար մակերես, այստեղ կցվի 45 միլիոն խորանարդ մետր ջուր: Դա հնարավորություն կրա ոռոգելու Իջևանի, Նոյեմբերյանի շրջանների հողերը. հզոր պոմպերի շտրիկով ջուրը կբարձրանա նաև լեռները: Ոռոգելի կդառնան ևս 5 հազար հեկտար հողեր» (Voice of the Motherland, 1981, № 1, 33), ըստ այլ աղբյուրի՝ 4700 հեկտար (Petrosyan & Gevorgyan, 1979, 3):

Ջրամբարը ծովի մակերևույթից մոտ 650 մ բարձրության վրա է (Malinyan, 2008, 42, 162): Այն մեծությամբ հինգերորդ ջրային ավազանն է ՀՀ-ում Սևանա լճից, Ախուրյանի, Արփի-լճի և Սպանդարյանի ջրամբարներից հետո (Hakobyan, 2019), իսկ ՀՀ 84 ջրամբարների մեջ, փաստորեն, մեծությամբ 4-րդն է (Pipoyan et al., 2019, 21):

Մշակութաբանական կոնտեքստը

Բերքաբերի ջրամբարը գտնվում է միջնադարյան նշանավոր Գավազան (Գվարգին) ամրոցի հարևանությամբ (Karapetyan, 2004, 436-437)՝ Ջողազ գետի միջին հոսանքի շրջանում, որը գոյանում է Ոսկեպար և Քարահան գետերի միախառնումից: Գավազան ամրոցի մասին բազմաթիվ ավանդագրույցներ կան, որոնք պատմում են, թե ինչպես են տարբեր ժամանակներում մարդիկ ձեռագիր մատյաններ և տարբեր գանձեր որոնել քարայրում (Sargsyan, 1989, 70-77):

Սահմանամերձ մարզ լինելով՝ Տավուշը նաև միջհանրապետական նշանակության ակտիվ հայադրբեջանական կոնտակտային գոտի է եղել խորհրդային շրջանում, քանի որ այստեղով է անցել Երևանից Ղազախ գնացող ավտոմայրուղին, որն այնուհետև շարունակվել է Ղազախ - Թբիլիսի և Ղազախ - Կիրովաբադ (Գանձակ) - Բաքու ուղղություններով:

Խորհրդային տարիներին երկու հարևան «եղբայրական հանրապետությունների» ժողովուրդները՝ հայերն ու ադրբեջանցիները, բարիդրացիական հարաբերություններ են ունեցել: Խորհրդային շրջանում այստեղ տարածված էր «դոստ»-ի ինստիտուտը, այն է՝ հայ ընտանիքներից շատերն ունեին իրենց ադրբեջանցի բարեկամը, որը կոչվում էր դոստ և գրեթե ազգականի կարգավիճակ ուներ (Hovhannisyan, 2022): Բերքաբերցի մեր գրուցակցի խոսքով՝ «Տոներին միշտ միասին էինք նշում, հատկապես մեր Վարդավառի օրը իրենք պարտադիր գալիս էին, իրար հետ լողանում էինք լճում, մասնակցում էին մեր սեղաններին»¹⁰: Մեկ այլ՝ կոթեցի մեր գրուցակցի խոսքով՝ «Ջրամբարի կառուցմանը մասնակցել են ամբողջ տարածաշրջանից՝ Կոթիից, Շուշուկերից¹¹, Ոսկեպարից, Ադրբեջանի մի քանի սահմանամերձ գյուղերից և այլն»¹²: Ըստ որոշ տեղեկությունների՝ ջրամբարի շինարարությանը ներգրավված է եղել մինչև 500 մարդ¹³:

Նախքան ջրամբարի շինարարության ավարտը հարակից գյուղերում ռոռգման հնարավորություն չկար: Ջրամբարի կառուցման մասին տեղացիները պատմում են. «Ջրամբարի տեղը երկու ջրաղաց կար (տե՛ս նկ.3.2), ֆերմաներ կային, դրանք քանդեցին, որ տեղը սարքեն ջրամբարը: Բացումը մեծ տոն էր, երգ-երաժշտություն, մեծ ուրախություն

10 Հաղորդել է՝ Գրիշա Մանթաշյանը (ծնվ. 1940 թ.), գ. Բերքաբեր (Տավուշի մարզ). գրառել ենք 2023 թ. հուլիսի 23-ին Բերքաբերում:
 11 Գյուղ Վրաստանի Քվեմո Քարթլի մարզի Մաննետլի շրջանում:
 12 Հաղորդել է՝ Ստեփան Վերանյանը (ծնվ. 1949 թ.), գ. Կոթի (Տավուշի մարզ). գրառել ենք 2023 թ. հուլիսի 23-ին Կոթիում: «Շինարարությանը մասնակցում էին Կոթիից, Աջաջից, Ոսկեվանից, շրջակա գրեթե բոլոր գյուղերից» (հաղորդել է՝ Գրիշա Մանթաշյանը. գրառել ենք 2023 թ. հուլիսի 23-ին Բերքաբերում):
 13 Հաղորդել է՝ Ալբերտ Մադաթյանը, գ. Բերքաբեր (Տավուշի մարզ), եղել է Բերքաբերի գյուղապետ (1999-2022 թթ.) և գյուղի մեխանիկ ջրամբարի կառուցման ժամանակ. գրառել է լրագրող Թաթուլ Հակոբյանը 2019 թ. Բերքաբերում (Hakobyan 2019):

Նկ.7. Բերքաբերի «Խաղաղության այգին» (Source: R. Chobanyan)

էր... Սարքելուց հետո մերձակայքում դեղձի ու փանձի այգիներ հիմնեցին»¹⁴: Ջրամբարի ջուրը հասնում էր մինչև ամենահեռավոր գյուղը՝ Բարեկամական: Հատկանշական է, որ Կոթի և Բարեկամական գյուղերում ջրի պակասի պատճառով ռոտգովի այգիներ չկային: Մինչ այդ մասնակի ռոտգով էին կատարում գյուղի գետակից հանված առուների միջոցով:

«Կառուցման աշխատանքներին զուգընթաց այգիներ էին հիմնվում հայրկապես Կոթիում, քանի որ գյուղը հողափառածքների մեծ բաժին ուներ: Ջրի քանակն այնքան մեծ էր, որ նախագիծ էր քննարկվում Կոթիից այն կողմ (դեպի Ս. Սարգիս վանքի մերձակա փարածք) նոր այգեգործական գյուղ հիմնելու մասին»¹⁵: Եթե Կոթիում հիմնականում պտղատու այգիներ էին հիմնվում, ապա Ոսկեվանում և Բաղանիսում, ջրամբարի գլխավոր ինժեների՝ Ռաֆայել Վարդանյանի խոսքով, զարգացել են ծխախոտագործությունն ու հացահատիկի մշակությունը (Hakobyan, 2019):

Ջրամբարի շինարարությանը զուգահեռ ու նաև դրանից հետո ընթացել են նաև հնագիտական աշխատանքներ: Պեղումների ընթացքի մասին մեր գրուցակիցը հետաքրքիր հուշեր է պատմում. «Ջրամբարի շինարարության ժամանակ ես 10 փարեկան էի: Ջրամբարի կառուցումից հետո՝ 1987 թ. մասնակցել եմ պեղումներին, հենց լճամերձ փարածքում դամբարաններ էինք պեղում, հետո դրանք փարան Երևան, թանգարան, պեղումները ընդհատվեցին պարերազմի պարճառով»¹⁶:

Խորհրդային շրջանում Բերքաբերի ջրամբա-

րը ռոտգովան ջուր է հասցրել ներկայիս Տավուշի մարզի Նոյեմբերյանի և Իջևանի շրջանների 11 գյուղերի՝ Կոթի (այն ժամանակ՝ Շավարշավան), Բարեկամական, Ոսկեվան, Բաղանիս, Ջուջևան, Կիրանց, Բերքաբեր, Ծաղկավան, Սարիգյուղ, Սևքար, Աչաջուր, իսկ Իջևանի շրջանի Ազատամուտ ավանն այս ջրամբարից ստացել է խմելու ջուր՝ համապատասխան գտում անցնելուց հետո: Ջրամբարից ռոտգովան ջուր է մատակարարվել նաև Խորհրդային Ադրբեջանի Ղազախի շրջանի Ֆարահլի գյուղին: Ջրամբարի առաջին աստիճանի պոմպակայանում տեղադրված էին տասնմեկ ջրմուղ պոմպեր. դրանցից չորսը ջուրը մղում էին դեպի Իջևանի շրջանի գյուղեր, չորսը՝ դեպի Նոյեմբերյանի շրջանի գյուղեր, իսկ երեքն Ադրբեջանի Ղազախի շրջանի Ֆարահլի գյուղի համար էին (Hakobyan, 2019):

Արցախյան առաջին պատերազմի բռնկման ժամանակ՝ 1991 թ. ապրիլին, երբ այստեղ մտան ռուսական զորքերը, ջրամբարը դադարեց շահագործվել (Hakobyan, 2019), տարիների ընթացքում ջրամատակարարման համակարգը քայքայվեց: Գյուղացիները սկսեցին փակել մատակարարման ուղիները՝ սեփական կարիքները բավարարելու համար: Այժմ այն սպասարկում է մոտակա ընդամենը մի քանի տնային տնտեսություն:

Երազելով խաղաղության մասին՝ Բերքաբեր գյուղի բնակիչները վերջին տարիներին վերականգնել են ջրամբարի ափին գտնվող հին այգիները և վերանվանել «Խաղաղության այգի» (նկ.7): Ջրամբարի շինարարության ավարտից հետո Ջողազի ջրերի մեջ բաց էին թողել ծածանի և կարպի

14 Հաղորդել է՝ Գրիշա Մանթաշյանը, գրառել ենք 2023 թ. հուլիսի 23-ին Բերքաբերում:

15 Հաղորդել է՝ Ստեփան Վերանյանը, գրառել ենք 2023 թ. հուլիսի 23-ին Կոթիում:

16 Հաղորդել է՝ Ալեքսանդրը (ծնվ. 1963 թ.), գ. Բերքաբեր (Տավուշի մարզ). գրառել ենք 2023 թ. հուլիսի 23-ին Բերքաբերում:

Նկ. 8. Բերքաբերի ջրամբարի շինարարության ժամանակ հայտնաբերված միջնադարյան կարասը (Source: A. Saratikyan)

ձկնկիթ¹⁷: Մինչև հիմա էլ բնակչությունը զբաղվում է ձկնորսությամբ¹⁸: Ջողագի ջրամբարի հարևանությամբ՝ Ադրբեջանի տարածքում, հետագայում կառուցվել է ևս մեկ ջրամբար (Աբասբեյլի ջրամբար), որը շահագործվում է մինչ օրս:

Ջնագիտական կոնտեքստը

Բերքաբերի ջրամբարի մերձակա տարածքում է գտնվում Հայաստանի բրոնզեդարյան նշանավոր դամբանաշտերից մեկը (Areshyan et al., 1987): Դեռևս 1966 թվականին՝ ջրամբարի կառուցման նախապատրաստական աշխատանքների ընթացքում տարածքը փորելու ժամանակ, ըստ գյուղացիների, գետնի խորքերից հին իրեր էին նկատվել: Այդ է պատճառը, որ շատերի տներում այսօր կան արժեքավոր դամբարանային նյութեր, ինչպես, օրինակ, Հ. Ազիզբեյկյանի անձնական հավաքածուի ապակե սրվակները, գարդերը, հունական և հռոմեական արծաթե դրամները (Simonyan, 2009, 222):

Այսպիսով, ջրամբարի շինարարությունը ոչ միայն գյուղատնտեսական իրավիճակի կարևոր մասն էր կազմում, այլև գիտական նոր իրողությունների սկիզբ ազդարարեց (Gasparyan, 1987, 229; Simonyan, 2009, 215)¹⁹: Բերքաբերի հնագիտական շերտի մասին մոտավոր պատկերացում ստեղծվեց արդեն 1975 թ., երբ համակարգված շինարարական աշխատանքներ էին կատարվում, և նկատվել էին տարբեր դարաշրջանի հնագիտական հուշարձաններ՝ վաղ բրոնզի դարի բնակավայր և դամբանադաշտեր, միջին և ուշ բրոնզի դարի հսկա դամբանաբլուրների խումբ, անտիկ շրջանի թաղումներ, ուշմիջնադարյան գյուղատեղ, գերեզմանոց, խաչքարեր ևն (Simonyan, 1987, 28): Տարբեր տարիների այստեղ պեղումներ են իրականացրել ՀՍՍՀ ԳԱ Հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտի (ՀԱԻ), Հայաստանի պատմության պետական թանգարանի (ՀՊԹ) և Երևանի պետական համալսարանի (ԵՊՀ) արշավախմբերը՝ հիմնականում ջրամբարի հարավային ափի երկայնքով շուրջ 2 կմ ձգվող հուշարձանախմբում (Gasparyan, 1987, 229; Simonyan, 2009, 216-222):

1981 թ. ՀԱԻ և ՀՊԹ համատեղ ուժերով պեղվել են մասնակի ավերված՝ վաղ բրոնզի և միջին բրոնզի դարի վաղ փուլի մի շարք դամբարաններ (Gasparyan, 1987, 229-233; Simonyan, 1987, 28): Արդեն 1986 թ. ԵՊՀ Հնագիտության լաբորատորիայի Ջողագի արշավախումբը (ղեկավար՝ Գրիգոր Արեշյան, արշավախմբի պետ՝ Հակոբ Սիմոնյան) աշխատանքներ են կատարել վտանգված հուշարձաններում. դրանք էին «Գիլասկուտ հողեր» և «Մեղդաններ» տեղամասերը: Առաջին տեղամասում պեղվել էր մի դամբանաբլուր, որի վերին սևահողային շերտն ավերվել է ջրամբարի շինարարության ժամանակ (Simonyan, 2009, 216)²⁰: Ինչպես պեղող հնագետներն են նշում, բացված թաղում-գոհաբերությունների հետ հայտնաբերված խեցեղենի բեկորները վկայում են, որ դամբանաբլուրը պատկանել է միջին բրոնզի վաղ փուլի բեդենյան մշակույթին և թվագրվում է մ.թ.ա. 3-րդ հազարամյակի 2-րդ կեսով: Պեղումների մյուս տեղամասում կուրարաքսյան մշակույթի վերջին փուլին պատկանող (մ.թ. ա. 3-րդ հազարամյակի կես) դամբարաններ են պեղվել

17 Այս մասին նշում է Թ. Հակոբյանը (Hakobyan, 2019), նաև գրառել ենք 2023 թ. հուլիսի 23-ին Բերքաբեր գյուղում տեղի ձկնորսներից:
 18 Ձկնորսությամբ զբաղվելն այստեղ խիստ վտանգավոր է. 2014թ. դեկտեմբերի 14-ին ադրբեջանցիները Բերքաբերի բնակիչ, ձկնորս՝ Ադասի Թամրազյանի վրա բազմաթիվ գնդակներ են արձակել: Այս մասին տես «Կյանքի համար վտանգավոր ձկնորսություն՝ հայ-ադրբեջանական սահման հանդիսացող ջրամբարում», <https://168.am/2015/01/29/450131.html>, 03.03.2024:
 19 «Այսրեղ փաստագրվել են շենգավթյան [կուր-արաքսյան] մշակույթի բնակավայր և սրան պատկանող դամբարանադաշտեր, միջին բրոնզի դարի վաղ փուլի և ուշ բրոնզի դարի դամբանաբլուրներ, անտիկ ժամանակաշրջանի բնակավայր և թաղումներ, գարգացած և ուշ միջնադարյան գյուղատեղիներ»:
 20 «Դամբարանը ոռոգման խողովակաշարի անցկացման ժամանակ ավերածության էր ենթարկվել՝ պատերի վերին շարքը քանդել հարթեցրել էին, իսկ արևելյան թևը կտրել էին ոռոգման խողովակաշարի համար փոս փորելիս»։ Վերոնշյալ շինարարական աշխատանքների վերաբերյալ մեզ հասցողվեց գտնել եզակի մի լուսանկար (տես նկ. 3.1):

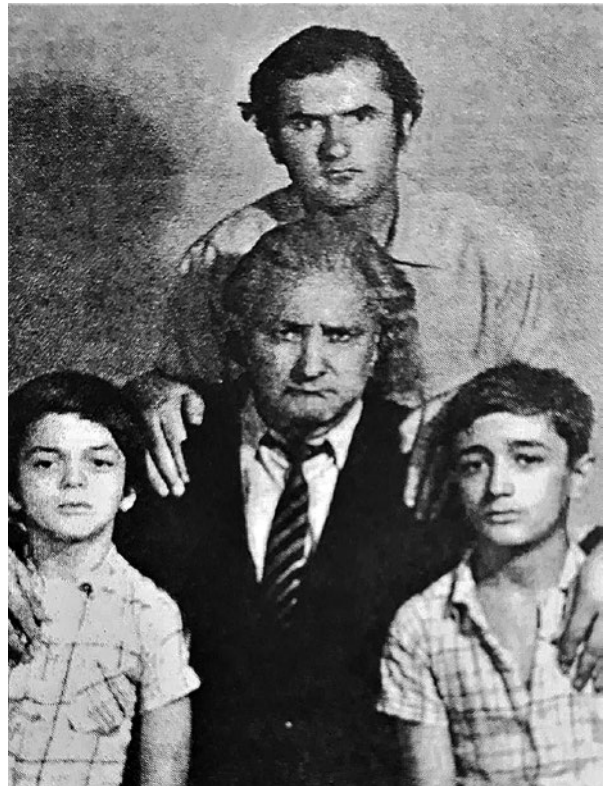
(Simonyan, 1987, 28): Ուշ շրջանի գտածոներ են հայտնաբերվել «Գիլասկուտ հողեր» հանդամասից 300 մ հարավ-արևմուտք գտնվող «Մուղնու խաչ» տեղամասի բնակավայրի տարածքում, որտեղ բացվել են քարաշար պատերով երեք կիսաքանդ սենյակներ և տնտեսական հոր: Այստեղից հայտնաբերվել են ջնարակված և հասարակ խեցեղենի բազմաթիվ բեկորներ, որոնք թվագրվում են XVIII-XIX դդ. (Simonyan, 1987, 28-29):

Ջրամբարի շինարարական աշխատանքների և պեղումների ընթացքում հայտնաբերված գտածոները համարեցին ինչպես ՀՊԹ-ի, այնպես էլ գյուղի նորաստեղծ թանգարանի հավաքածուն: 1965 թ. Նորայր Արզումանյանի ջանքերով հիմնադրված այս թանգարանի հավաքածուն մեծ մասամբ գտնվել է ջրամբարի շինարարության ժամանակ, վերաբերում է վաղ բրոնզի դարից մինչև ուշ միջնադար ընկած ժամանակաշրջաններին: Հետաքրքիր է հատկապես մեկ տոննա տարողությամբ կարասը (նկ. 8):

Դեռևս 2014 թ., երբ հանդիպեցինք Ն.Արզումանյանին, նա մեզ պատմեց թանգարանի հիմնադրման, ինչպես նաև ժամանակի մեծությունների՝ հատկապես Հովհաննես Շիրազի հետ կապված իր հուշերի, նամակների և լուսանկարների մասին (նկ. 9, 10): Թանգարանի ցուցանմուշների հանդեպ նա առանձնահատուկ վերաբերմունք ուներ: Հավանաբար այդ պատճառով է, որ բոլոր փաստաթղթերը մահից առաջ (2018թ.) նա հանձնեց Հովհաննես Շիրազի տուն-թանգարանին, քանի որ Բերքաբերի թանգարանը պարբերաբար թիրախավորվում էր Ադրբեջանի կողմից (հատկապես 1992 թվականին է մեծապես տուժել հրետակոծությունից):

Եզրակացություններ

Նախկինում մի քանի հազար հեկտար հողատարածք ոռոգված ջրամբարն այսօր անգործության է մատնված, դրա աշխատանքը դադարել է հայադրբեջանական հակամարտության պատճառով: Ջրամբարի դիրքն այնպիսին է, որ պոմպակայանները շահագործելու համար պետք է հատել Ադրբեջանի վարչական սահմանը, ուստի քանի դեռ հայադրբեջանական հակամարտությունը չի կարգավորվել, ջրամբարի վերագործարկման հնարավորությունը քիչ հավանական է: Բացի այդ, ջրամբարից դեպի Նոյեմբերյանի գյուղեր ջրախողովակաշարն անցնում է Ադրբեջանի տարածքով, հիմնական խողովակաշարը և ցանցը թալանված են, ըստ էության անհրաժեշտ կլինի նոր խողովակաշար և նոր ներքին ցանց կառուցել: Ջրի պակասի պատճառով սահմանամերձ մի շարք գյուղերում մեծաքանակ հողատարածքներ այժմ անջրդի են: Անգործության

նկ. 9. Նորայր Արզումանյանը Հովհաննես Շիրազի և որդիների հետ (Source: A. Arzumanyan)

նկ. 10. Նորայր Արզումանյանը Բերքաբերի թանգարանի իր աշխատասեղանի մոտ (Source: A. Saratikyan)

մատնվելով՝ մարդիկ լքել են իրենց տները, ինչպես, օրինակ, սահմանամերձ Բարեկամավան գյուղում, որն այժմ ընդամենը մի քանի տնտեսություն ունի:

Սահմանամերձ Բերքաբերի տեսարժան վայրերից մեկն այսօր գյուղի պատմազգագրական թանգարանն է: Չնայած թանգարանի անմխիթար պայմաններին՝ այնտեղ պահվում են գյուղի անցյալի վերաբերյալ մեծարժեք նմուշներ: Հնագիտական իրերից բացի՝ թանգարանում տեղ են գտել նաև Բերքաբերի ջրամբարի կառուցման շինարարական

աշխատանքների լուսանկարները, նախկինում՝ Ջոհազ, այժմ՝ Բերքաբեր այցելած նշանավոր մարդկանց այցերի վկայությունները:

Նշումներ և շնորհակալություններ

Հոդվածը պատրաստվել է ՀՀ ԿԳՄՄՆ Բարձրագույն կրթության և գիտության կոմիտեի կողմից ֆինանսավորվող «Ջրօգտագործման մշակույթը Հայկական լեռնաշխարհում հնագույն ժամանակներից մինչև մեր օրերը» նախագծի (21AG-6A080) շրջանակում:

Շնորհակալություն ենք հայտնում Անի Արզումանյանին՝ անձնական արխիվից մեզ լուսանկարներ տրամադրելու համար:

Acknowledgements

The research was funded by the Higher Education and Science Committee of MESCS of Republic of Armenia (Research project № 21AG-6A080) entitled “Culture of water use in the Armenian Highland from antiquity to present days”. Special thanks to Ani Arzumanyan for providing us with photos from his personal archive.

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ REFERENCES

- Adonts, M.H. (1976). The national economy of Armenian SSR in the tenth five-year period. *Historical-Philological journal*, 1, 16-28 (in Armenian).
- Areshyan, G.E., Simonyan, H.E. & Gasparian, S.E. (1987). Newly discovered Tombs in Joghaz. *Scientific session dedicated to the results of archaeological field work in Armenian SSR in 1985-1986, Theses of reports* (B.N. Arakelyan, Ed.), *On the 80th anniversary of the birth of Karo Ghafadaryan*. Academy of Sciences of Armenian SSR, 6-8 (in Armenian).
- Areshyan, G.E., Simonyan, H.E. (1989). Archaeological Works in Joghaz monument group (1987). *Scientific session dedicated to the results of archaeological field work in Armenian SSR in 1987-1988, Theses of reports* (G. Tiratsyan, Ed.). Academy of Sciences of Armenian SSR, 5-7 (in Armenian).
- Satisfy the thirst of the Native land (Editorial review). (1981). *Female Worker of Armenia*, 1, 33 (in Armenian).
- Gasparian, S.E. (1987). Excavations of Tombs in the Berkaber village of Ijevan region (scientific information). *Historical-Philological journal*, 1, 229-233 (in Armenian).
- Gasparian, S.E. (1991). The Cemetery of Berkaber Kura-Araxes Culture. *Herald of Social Sciences*, 6, 114-128 (in Armenian).
- Harutyunyan, N.V. (1964). *Agriculture and cattle breeding in Urartu*. Academy of Sciences of Armenian SSR (in Russian).
- Harutyunyan, N.V. (2001). *Corpus of Urartian Cuneiform Inscriptions*. Gitutyun (in Russian).
- Hakobyan, T.A. (2019). *Berkaber (Joghaz) reservoir. How the 10 villages of Tavush flourished* (in Armenian). <https://www.civilnet.am/news/193557>
- Hovhannisyan, E.H. (2022, November 4). We Used to be Good “Dosts”: Armenian Memories About Tovuz Railway Station and the State Policy of Shared Infrastructures. *Caucasus Edition: Journal of Conflict Transformation*. <https://caucasusedition.net/we-used-to-be-good-dosts-armenian-memories-about-tovuz-railway-station-and-the-state-policy-of-shared-infrastructures/>
- Jalalyants, S. (2016). *Journey to the great Armenia* (parts A, B). Dall (in Armenian).
- Karapetyan, L.L. (1979). Irrigation and watering of Armenia of the Late Bronze Age. *Historical-Philological journal*, 1, 59-74 (in Russian).
- Karapetyan, S.G. (2004). *Northern Artsakh* (Book Z). Gitutyun (in Armenian).
- Malinyan, R.T. (2008). *Dictionary of Place-names of Tavush marz*. HGM (in Armenian).
- Matevosyan, H.I. (1977). Wings of victory. *Voice of the Motherland*, 19 (615), 3-4 (in Armenian).
- Musheghyan, G.R. (1971). The problem of Irrigation system in Erebuni and Teishebaini. *Historical-Philological journal*, 1, 207-211 (in Armenian).
- National Archives of Armenia. (1975, February 21). *Minutes of the session of the Executive Committee of the Ijevan District Soviet of Workers' Deputies of Armenian SSR* (Chairman of the Session: E. Babayan, secretary of the session: D. Karapetyan) (in Armenian).
- Petrosyan, M., & Gevorgyan, M. (1979, December 5). Blue Veins (Martin Petrosyan's interview with Marlen Gevorgyan, Head of "Glkhayrshin" department). *Voice of the Motherland*, 49 (749), 3-7 (in Armenian).
- Pipoyan, S.Kh., Arakelyan, A.S. & Hepinyan, M.R. (2019). The Ichthyofauna of Joghaz reservoir (Tavush marz, Republic of Armenia). *Biological journal of Armenia*, 3(71), 20-24, (in Armenian).
- Salvini, M. (2008) *Corpus dei testi urartei*, 1: Le iscrizioni su pietra e roccia (Documenta Asiana 8), 3 vol. 31 cm, I: Testi (653 p.), II: Thesaurus (503 p.), III: Carte, fotografie e disegni (390 p.), CNR/Istituto di studi sulle civiltà dell' Egeo e del Vicino Oriente, Rome.
- Sargsyan, E.G. (1989). *Caves reveal their secrets*. Hayastan (in Armenian).
- Shirmazan, G.V. (1962). *Episodes from the History of Irrigation in Armenia*. Haypetghughhrat (in Armenian).
- Simonayn, R.A. (2009). *Traditional ways of fishing in Tavush*. In A. Kalantaryan, & H.Sargsyan (Eds.), *Tavush. Material and Spiritual Heritage* (233–235), *Proceedings of the republican scientific session, Ijevan, Dedicated to the 50th anniversary of the Institute of Archeology and Ethnography*. Gitutyun (in Armenian).
- Simonyan, H.E. (2009). Joghaz-Berkaber. In A. Kalantaryan, & H. Sargsyan (Eds.), *Tavush. Material and Spiritual Heritage* (pp. 215-232), *Proceedings of the republican scientific session, Ijevan, Dedicated to the 50th anniversary of the Institute of Archeology and Ethnography*. Gitutyun (in Armenian).
- Simonyan, H.E. (1987). Fieldwork of Research Laboratory of Archaeology in 1986. In Yu. L. Vardanyan (Ed.), *Yerevan University Scientific Information Journal*, 2(58), 21-29.

Tadevosyan, H.T. (1978). The five-year Structures will Satisfy the thirst of the Land. *Pioner Kanch*, 71 (4131), 4 (in Armenian).

Tadevosyan, H.T. (1983). Joghaz reservoir. In V. Hambardzumyan et al. (Eds.) *Soviet Encyclopedia of Armenia*. Armenian Encyclopedia (in Armenian).

Photo description. (1979). *Voice of the Motherland*, 5 (705), 1 (in Armenian).

Aqueducts will stretch up the slopes. (1979). *Voice of the Motherland*, 27 (727), 3 (in Armenian).